

CRITICA

Források az irodalom- és kultúratudományi
szakkritika történetéhez
1986–2020

Válogatta, szerkesztette
TÜSKÉS GÁBOR

Sajtó alá rendezte
TÜSKÉS ANNA

Sources for the History of Criticism
of Literary and Cultural Studies
1986–2020

Selected and edited by
GÁBOR TÜSKÉS

Compiled by
ANNA TÜSKÉS

Reciti
Budapest 2020

A kiadvány megjelenését támogatta
ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet

Lektorálta
Lengyel Réka ▪ Bernard Adams

A borítón
Hendrick Goltzius: *A Tudás (Tudomány, Okosság) allegóriája*, 1598,
rézmetszet, részlet, Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-OB-27.298

© A szerzők © Tüskés Anna © Tüskés Gábor

Co-sponsored by
ELKH Research Centre for the Humanities, Institute for Literary Studies

Reviewed by
Réka Lengyel ▪ Bernard Adams

Cover:
Hendrick Goltzius: *Allegory of Prudence*, 1598,
engraving, detail, Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-OB-27.298

© The Authors © Anna Tüskés © Gábor Tüskés

ISBN 978-615-5478-95-6

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!*
2.5 Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetek honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

Kiadja a reciti, a BTK Irodalomtudományi Intézetének tartalomszolgáltató portálja
www.reciti.hu

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

kanonikus, azaz feltáró, kinyilatkoztató elemévé válik, hanem egyenesen maga lesz a *sacrumot* kézzelfoghatóan megjelenítő ereklye, kultikus tárgy. 19. századunk kontextusában fogalmazva valami ilyesmi történik mindig, amikor nem bibliofil, hanem kultikus facsimilekiadás lát napvilágot, a Balassi-kódex, Arany *Kapcsokönyve*, Babits *Jónása*, Mikes levelei. Egy kultúra egymásra íródó rétegei, amelyek nem palimpszeszt-ként működnek, hanem sokkal inkább úgy, mint Esterházy Péter Ottlik-másolata.

Irodalomtörténeti Közlemények 116, 5. sz. (2012): 592–596.

VADERNA Gábor

Amikor a *reciti* portál egyik szerkesztője megkérdezte, hogy írnék-e recenziót Mikes Kelemen híres *Leveleskönyvének* hasonló kiadásáról, azonnal igent mondtam. Biztos voltam benne, hogy egy könyvészetileg igényes vállalkozásról van szó. Afelől sem voltak kétségeim, hogy a kísérőtanulmányok a kézirat történetét alaposan körbe fogják járni, s persze tudtam azt is, hogy olyan könyvről kell írnom, mely a manapság újjáéledő Mikes-kutatások alapja. Nem is csalódtam. Amit viszont nem gondoltam, hogy a jól ismert szöveg ilyen, *rekonstruált eredeti* formában való olvasása annak értelmezéséhez is új utakat nyithat.

Miután megkaptam a kötetet, még a hazafelé úton elolvastam Hopp Lajos és Tüskés Gábor kísérőtanulmányait.¹ Az 1996-ban elhunyt Hopp, a kritikai kiadás egykori fáradhatatlan szerkesztője a tőle megszokott filológiai alaposággal foglalta össze e korábbi írásában, hogy mit is lehet tudni a *Törökországi levelek* címen ismertté vált szöveg kéziratáról. A jelenkori Mikes-kutatások vezetője, Tüskés Gábor igazi oknyomozó történetet ír arról, hogy miként került a kézirat Toldy Ferenc tulajdonából az Egri Főegyházmegyei Könyvtárba. Mindkét tanulmány pontos, izgalmas és részletgazdag. Nem véletlenül, hiszen Hopp Lajos és Tüskés Gábor tanulmányai, szövegkiadásai évek óta a Mikes-kutatások alapját jelentik. Nagyrészt e két kutató közreműködésével láttak napvilágot a Mikes kritikai kiadás kötetei (1966–1989), majd azok főszövegének javított, online kiadása (l. az autoreferátumot), 2011-ben a *Leveleskönyv* francia fordítása (l. az autoreferátumot és a recenziót), a kézirat itt tárgyalandó hasonló kiadása (l. ennek korábbi autoreferátumát), egy válogatás az életműből (l. az autoreferátumot), egy válogatott bibliográfia (l. az autoreferátumot), 2012-ben egy magyar és egy többnyelvű tanulmánykötet (l. az autoreferátumot és a recenziót), s készül Mikes Kelemen elektronikus írói szótára is. A kísérőfüzetből megtudhatjuk, hogy habár már a nyolcvanas években volt kísérlet a kézirat hasonló kiadásának megjelentetésére, vé-

1 Hopp Lajos, A Törökországi Levelek első kiadása [részlet], kísérőfüzet, 3–11 [a tanulmány első megjelenése: Magyar Könyvszemle, 111(1995), 38–50]; Tüskés Gábor, Hogyan jutott a Törökországi Levelek kézírata Toldy Ferentől Bartakovics Bélához Egerbe?, kísérőfüzet, 12–30.

gül Mikes halálának 250. évfordulójáig kellett várni, hogy méltó, igényes, bibliofil kiadásban láthasson napvilágot a szerző gyöngybetűs kézírása.²

Otthon aztán előkaptam a szöveg modern kiadását, hogy összenézzem a kézirattal, ám a kézirat annyira tiszta volt, szép és könnyen átlátható, hogy nem is volt szükségem rá a továbbiakban. A rekonstruált kézirat igen jól olvasható, Mikes kézírása is könnyen követhető, hamar „bele lehet jönni”. Így tehát nem is tudtam, hogy hol kezdjek neki a kritikának, hol is található fogást egy ilyen szövegkiadáson. Amit fentebb írtam (igényes, méltó, bibliofil stb.), azzal voltaképpen mindent elmondtam a könyvről, ami specifikusan e kiadásra vonatkozik, bár nyilván lehetne még szaporítani a szót. Zavarom azonban nem csak ez okozta: nem tudtam, miként is kell *használni* egy kézirat faksimile kiadását. Otthon jól néz ki a polcon, ez egy igen drága (15 000 Ft!) és becses darabja lehet minden privát és közkönyvtárnak. De vajon mit nyertem azáltal, hogy elolvastam ezt a kéziratot? Hiszen a szöveg voltaképpen ugyanaz volt, mint amit ismerem már, a kritikai kiadás betűhív átirata nyilván nem tartalmaz annyi félreolvasást, hogy az önmagában indokolta volna ezt a nehezebb és körülményesebb újraolvasást.

Kulturális emlékezetünkbe igen szorosan beépült bizonyos szövegek kéziratosaivolta, a hagyományozódásuk útja, illetve publikálásuk története. E kéziratok faksimile közzététele nyilvánvalóan az ehhez kapcsolódó kanonikus narratívákat erősíti fel, mintegy hozzáférhetővé téve azt a kultikus kéziratot, mely hosszú ideig egy könyvtárban lapult, mely száműzetésben lévő magyarok hagyatékából került vissza az országba, melyet egy ifjú költő elküldött tekintélyesebb pályatársának, akinek tanácsára átírta verseit, s jó néhányat ki is hagyott későbbi kötetéből, melyet koros tulajdonosa csak magánhasználatra szánt, ám a kíváncsi utókornak már a költő fia publikálta a kéziratgyűjtemény költeményeit, melyet egy aljas módon meggyilkolt és tömegsírba temetett költő exhumált holttestének zsebében találtak. Balassi Bálint, Mikes Kelemen, Berzsenyi Dániel, Arany János vagy Radnóti Miklós kéziratának itt felvillantott esetei egytől egyig ismert történetei a magyar irodalomtörténet-írásnak, a kéziratok nyilvánosságra hozása pedig annak tanúságtétele, hogy a történet igaz: a verseket tényleg összeírták, a levélregényt tényleg hazahozták, a költő tényleg átírta műveit, az idős Arany tényleg megfejtethetetlen titok, Radnótiban pedig olyan tehetség villant meg élete utolsó hónapjaiban, melyre korábban talán senki sem gondolt. A kézirat, főleg az autográf kézirat esetén emellett a faksimile egy illúziót is magában hordoz: azt tudniillik, hogy az eredeti kéznyomokat bárki láthatja, nemcsak a könyvtárban kéziratokat bogarászó tudósok vizsgálhatják és érzékelhetik közvetlenül a legendás sorokat.

Az újkori művészetbefogadás autopszia iránti vágya, hogy a művészettel való igazi találkozás a saját jelenlét révén (saját szemmel látni, kézzel végigsimítani, megsza-

2 Tüskés Gábor, Filakowszky György, A hasonmás kiadásról, kísérőfüzet, 31. A Kultsár István gondozta 1794-es szombathelyi első kiadás viszont már a Mikes-évforduló előtt napvilágot látott hasonmás kiadásban (az egri Eszterházy Károly Főiskola könyvtárában őrzött példány alapján; Eger, Lyceum, 2009).

golni) történhet meg (erről I. Radnóti Sándor Winckelmann-monográfiáját), az újkori irodalom területén viszonylag nehezen értelmezhető. Az irodalomtörténet egyik legfontosabb kanonizációs gesztusa ugyanis épp abban áll, hogy nyomtatás révén tesz hozzáférhetővé szövegeket, s bár kétségtelenül hosszú távon – akár még mai napig is – előfordul szóbeliség révén terjedő vagy pusztán kéziratos szöveggént létező irodalmi teljesítmény, annak kanonikus rangra emelése a nyomtatott publikáció után és által történhet meg leginkább. Mindez azt jelenti, hogy a szépművészetekre jellemző, megismételhetetlen egyszerűség, az aura (melynek elvesztésétől óvta volna Walter Benjamin a művészetet a technikai sokszorosíthatóság korában) az irodalomra már eleve nem igazán jellemző. Persze egy aukción ritka kéziratok és ősnymtatványok kisebb vagyonekért cserélnek gazdát, múzeumi kiállítások vitrinjei mögött megsárgult kéziratlapok és fakó borítójú könyvek is helyet kapnak, ami azt mutatja, hogy egy-egy egyedi irodalmi tárgy is vonhat maga köré bizonyos aurát, ám a műalkotás kanonikus rangját az irodalomtörténet-írás hagyományosan épp ezen materiális vonatkozások zárójelbe tételével, némelyest elfedésével oldotta és oldja meg. Azon esetekben, ahol a kézirat (és megtalálásának) története is részese lett a kánonképző elbeszélésnek, sajátos funkciója lehet magának a kéziratgyűttesnek is, hiszen annak megpillantása, átlapozása kielégítheti autopszia iránti igényünket is. Ilyenformán maga a kézirat válik műalkotássá, a hasonmás kiadás pedig a technikai sokszorosítás révén felmutathatja e műtárgy esztétikai karakterét.

Természetesen ez egy paradox törekvés – s a zavaromat talán ez okozta –, hiszen a sokszorosítás, a technikai eszközök közbejötté révén az eredeti tárgy egy olyan rekonstruált képét kapjuk meg, mely ugyan befogadhatóvá teszi azt, ám nagy mértékben módosítja is. Walter Benjaminsnak nem volt igaza, amikor azt jósolta, hogy a modern technika felszámolja a szépművészetek tárgyai körül az aurát: a *Mona Lisa* előtt ma is kígyóznak a sorok, még ha elmélyült tanulmányozás helyett egy futószalagon érkező embertömeg részeként vehetünk is röpke pillantást az eredetire. Az irodalmi műtárgy azonban még ennyire sem hozzáférhető, minél többen akarják látni, annál sérülékenyebb, a vitrin mögötti elhelyezés pedig épp az irodalmi befogadás lényegét, az olvasást zárja ki. Így a hasonmás kiadás szükségszerűen megment valamit a műtárgy aurájából, miközben azt az illúziót támasztja, hogy közelebb kerülünk a mű születéséhez, ha az eredeti kéziratot böngésszük.

Mikes *Leveleskönyvének* ma Egerben található kézírata természetesen nem olyan, mint amit a faksimilében látunk: amint arról Tüskés Gábor és Filakowszky György utószavából értesülünk, a lapszélek már nem igazán olvashatók, a változó papír- és tüsköméret miatt bizonyos kiegyenlítő beavatkozásokra volt szükség, a tinta sok helyen átette magát a papír másik oldalára. A kézirat olyannyira rossz állapotban van, hogy épp emiatt álltak el közzétételétől a nyolcvanas években, s kellett várni addig, amíg a digitális technika megkönnyítette a szkennelt törzsszöveg és a befényképezett gerinc összemontírozását, valamint az egyedi színkorrekciók révén az eredeti íráskép és a másik lapról átütő tinta egymástól való elválasztását. A kapott eredmény csodálatos: Mi-

kes írása tisztán olvasható, némi kéziratolvasói rutinnal szinte folyamatosan lehet követni jelen formájában. Méghozzá olyan formában, mely tisztaságban a kéziratot első kiadói (Kultsár István vagy Toldy Ferenc) sem láthatták. A faksimile belső feszültsége, melyet szerencsére ez a kiadás egy percig sem próbál meg elrejtteni vagy háttérbe szorítani, jól látható itt: egyszerre kíván auratikus műtárgy lenni, s létrehozni azt az illúziót, hogy egy olyan eredeti állapotot mutat meg nekünk, melyet legfeljebb Mikes maga láthatott (sőt: így még ő sem).

Mikes *Leveleskönyvének* e kiadása egy másik paradoxonra is figyelmezteti a 21. századi olvasót. A szerző a szövegen valószínűleg több évtizeden keresztül dolgozott, s olykor egy-egy nagyobb egységet letisztázott, majd hozzáadta a készülő könyvhöz. Felmerül a kérdés: vajon miképpen működött e műtárgy a maga eredeti kontextusában? A modern irodalomtudomány kimondva (de többnyire mégis kimondatlanul) a nyomtatott könyvet tekintette elemzése tárgyának, s a könyvnyomtatás utáni irodalom esetében magától értetődő előfeltevésnek tekintette, hogy ha egy mű kéziratban „maradt”, akkor az szinte biztosan nem a szerző intencióján múlott. Eszerint szinte minden irodalmi művet nyomtatásra szánnak, csak éppen a szerző nem elég tehetséges, esetleg kóros kishitűségben szenved, olykor a politikai vagy gazdasági körülmények nem megfelelőek stb. A szerzőt a modern irodalomtudomány mindig úgy képzei el, mint aki arra törekszik, hogy kinyomtassa, tehát sokszorosíttassa műveit. De mi van akkor, ha megengedjük ugyan, hogy ez az előfeltevés többnyire igaz, de emellett számításba vesszük, hogy ez nincs mindig így? Mikes esetében ez a dilemma azért is adódik, mivel a terjedelmes életmű (mely a *Törökországi levelek* mellett olyan jelentős írói teljesítményt is tartalmazott, mint a *Mulatságos napok*) úgy készült kéziratban, hogy a szerző eleve nem számíthatott arra, hogy műveit egyszer publikálják vagy hogy azok kikerülhetnének a Rákóczi-emigráció szűk és egyre csak szűkülő nyilvánosságából. Vajon az írás kéziratossá váló folyamatos reflexió csak a levélregény műfaji kliséje vagy éppenséggel komolyan vehető metareflexió magára a kéziratossá válásra? Amikor az olvasó kéziratban olvassa e munkát, hirtelen sokkal hangsúlyosabbak lesznek e – gyakran ironikus – utalások a kéziraatra és a kézzel írás folyamatára. Felmerül a kérdés: mi van akkor, ha e szöveg éppen e formájában működik, s válik műalkotássá? A nyomtatott és kéziratossá váló szöveg közötti különbség ugyanis szorosan kapcsolódik a regényben folyamatosan tematizált privát–nyilvános megkülönböztetéshez. Ha a kézirat maga is belép ebbe a fikcionált irodalmi térbe, akkor annak egyedisége, melyet a faksimile – sajátos módon – sokszorosított formában tesz láthatóvá, éppen Mikes beszűkülő és egyre szűkülő nyilvánossága felé nyit utat. Hiszen amiként fogyatkozik a Mikes körüli emigráció, úgy az az olvasóközönség is megcsappan, akinek a számára Mikes életműve írható, s lesz egyre magányosabb a „nénékám”-nak elküldött levelek kézírata.

Úgy gondolom tehát, hogy Mikes művének hasonló kiadása, mely mint könyvműtárgy maga is műalkotás, fontos irodalomtörténeti és elméleti dilemmák számára nyit utat. Már csak el kell indulni valamelyik ösvényen.

Summary

The manuscript of Kelemen Mikes's (1690–1761) fiction, titled *Letters from Turkey* is one of the main objects of Hungarian cultural memory. Its facsimile edition presents us some paradoxes. On the one hand, the facsimile edition tries to reconstruct the manuscript in its own uniqueness, while in this very process becomes a reproduced and multiplied artefact. On the other hand, by digitally clearing the manuscript from the traces of the destructions of time a version came into existence that had never existed before – not even the author had seen it in such a pristine condition. And, finally, the facsimile edition draws our attention to the fact, that the manuscript was not obviously made for printed publication. The metareflections in the text on the manuscript itself and the process of handwriting are much more emphasised, if the facsimile version is in use.

reciti, 2013.10.03. <https://www.reciti.hu/2013/1229>

További bírálat // Further review

DUKKON Ágnes. *Magyar Könyvszemle* 129, 2. sz. (2013): 255–257.